

УДК 94(477):[327.88+341.324](470:477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.spec.16>

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212151942>

Михайл ГРАНД

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (mykhailgrand@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3587-2162>

**«РУССКИЙ МИР» ПРОТИ УКРАЇНИ: КОРОТКА ДЕКОНСТРУКЦІЯ
НОВІТНЬОЇ РОСІЙСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ**

Рецензія на:

Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці «русского мира». Аналітична записка / відповідальний редактор В.А. Смолій. Київ : Інститут історії України НАН України, 2023. 72 с.

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Full Professor, Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212151942>

Mykhail GRAND

Graduate Student at the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (mykhailgrand@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3587-2162>

**«RUSSIAN WORLD» AGAINST UKRAINE: A BRIEF DECONSTRUCTION
OF THE NEWEST RUSSIAN GEOPOLITICAL DOCTRINE**

Review of:

Yakubova L. Ukraine and Ukrainians in the worldview matrix of the «Russian world». Analytical note / Editor-in-chief V. A. Smoliy. Kyiv: Histories of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, Institute 2023. 72 p.

Нещодавно побачила світ чергова праця знаної української історикині, докторки історичних наук, старшої наукової співробітниці Інституту історії України НАНУ Лариси Якубової, присвячена політиці Російської Федерації (далі – РФ) стосовно України і передовсім трансформації поглядів російських владних і навколовладних еліт та «громадськості» на «українське питання». Ця коротка студія зроблена у формі «аналітичної записки», покликаної викласти комплексну проблему у найбільш сфокусованому, акцентованому ключі.

У вступі Л Якубова веде мову про концепт «русский мир», пропонуючи власне трактування цього терміна. Вказавши на відсутність у російському політичному словнику дефініції, яка б визначала автентичну національно-громадську форму, помітивши хитання політиків

та ідеологів РФ між поняттями «россиянин» та «русский» на тлі несформованості ані громадянської, ані етнічної російської нації, дослідниця відзначила трансформацію політтехнології «русский мир» у нову державну ідеологію Росії після 2012 р. Відтак пропонує українську транслітерацію поняття: «рускій мір» («рускаго міра») для означення ідеологічної доктрини, «рускій» – для означення ідентичності та політичних сил, що є основою тоталітаризації РФ на ідеологічних засадах «рускаго міра» (с. 4). Услід за Л. Якубовою ми у цій рецензії використаємо саме таку транслітеровану форму.

Крім того, у вступі історикиня окреслила головні віхи зміни політики РФ щодо України на тлі конструювання неоімперської візії політичних завдань цієї спадкоємиці СРСР і Російської імперії щодо колишнього пострадянського простору. При цьому ключову роль відігравали суспільно-політичні події в Україні, насамперед дві революції (2004 і 2013–2014 рр.). Дослідниця зауважила, що причини послідовного і демонстративного заперечення суб'єктності України та українців з боку Росії треба шукати в ідентичнісній площині. Після розпаду СРСР російське суспільство гостро переживало кризу ідентичності, натомість частина колишніх радянських республік, серед них і Україна, усвідомлено «втікали» на захід (с. 6).

У першому розділі «Україна – не Росія: системний незбіг» Л. Якубова висвітлила складні кривоخطи у формуванні «нової» російської політичної доктрини, яка могла б мобілізувати суспільство навколо держави / влади РФ, запропонувавши перспективні місії та сенси. Передусім дослідниця вказала на спроби російських інтелектуальних кіл після 1991 р. сконструювати для Росії нову історичну парадигму, у результаті чого започатковано нещадне викриття комуністичних злочинів, деконструкцію імперських наративів та вимальовування обрисів ліберально-демократичного розвитку майбутньої Росії. Однак після приходу до влади В. Путіна ці пошуки були зупинені й загалом критикувалися як спроби нав'язати Росії не притаманні їй цінності.

Авторка помітила низку спроб із боку путінської влади та владних політтехнологів запропонувати російському суспільству нові «історичні витоки» російської етнополітичної генези: 1) прив'язати корені російської державності до Старої Ладogi (2002); 2) «перемістити» ядро зародження Росії в епіцентр Євразії і поглибити час його появи, проголосивши поселення бронзового віку Аркаїм прабатьківщиною арійців (індоіранців) і «колискою світу» (2005); реабілітувати «імперську ідею», яка передбачала антизахідництво та м'яку десталінізацію (після 2005) (с. 8–9). Остання, зрештою, стала основою для формування політтехнологіями «нової» національної ідеї під гаслом «Назад до початків, в СРСР / імперію», що ознаменувало поступове повернення Росії до тоталітаризму. Відтепер російська ідея полягала у формуванні «тисячолітнього цивілізаційного проєкту», до орбіти якого треба було повернути Київ і усю спадщину Київської Русі (с. 9).

Історикиня слушно зауважила: «нова національна ідеї» РФ, до формування якої залучили як крайньоправих, так і крайньолівих, раніше маргіналізованих «мислителів», містила виразні експансіоністські складові, що спиралися на міф «геноциду росіян» («рускіх») у сусідніх країнах, міф відродження і поширення фашизму / нацизму як в Європі, так і в Україні. Новим ідеологам (Є. Холмогоров, А. Дугін, А. Проханов) було надано широкий доступ до мас-медіа, що впродовж кількох років забезпечило масштабне поширення рускомірських ідей. Під час третього президентського строку В. Путіна «нова ідеологія» з апеляцією до патріотизму та необхідності захисту «зневажених» російськомовних за кордоном, яких однозначно представляли як «співвітчизників», отримала цілковиту підтримку російської влади / держави. Настрої, інтереси, «патріотизм» мешканців РФ цілеспрямовано формувався, коригувався і спрямовувався Кремлем, остаточно нівелюючи будь-які громадянські інстинкти та свідомі прагнення «громадян», доводячи до цілковитої деградації «громадянське суспільство», деякі зародкові ознаки якого ще простежувалися у 1990-х і на початку 2000-х рр. (с. 10–11).

Дослідниця вказала на еклектичність політтехнологічного проєкту «рускій мір» (РМ), який сконструювали із пропагандистських кліше, фікцій і квазіінтелектуальних продуктів. РМ мав на меті тримати російське суспільство у стані мобілізаційної готовності до боротьби за

«одвічні цінності», «скрепи», «історичну спадщину», «пам'ять дідів», проти Заходу загалом і ліберально-демократичних «метастаз» в самій Росії. Основними смисловими тезами РМ, на думку Л. Якубової, стали: 1) Росія – це окрема «особлива» частина світу, певний «цивілізаційний континент», що розвивається за законами, відмінними від тих, що рухають США й ЄС; 2) Росія / Євразійська цивілізація претендує на геополітичне домінування в Євразії від Німеччини до Китаю (А. Дугін), її цивілізаційна місія полягає в докорінній перебудові геополітичної системи світу; 3) РМ – це не лише росіяни, а й прихильники цінностей «руського міра» усюди в світі (В. Ніконов) (с. 12). У цьому проєкті Україні і українцям відводилася роль позасуб'єктних складових РМ, які, задля збереження власного біологічного існування, мають відмовитися від національної та європейської ідентичності, перетворившись на Малоросію і малоросіян.

Характеризуючи «системний незбіг» України та Росії, Л. Якубова вказує на цілковите згортання ліберально-демократичних реформ у путінській країні, стагнацію інституту російського президенства з огляду на відсутність зміни еліт, знищення політичних опонентів (зокрема убивство Б. Немцова). На думку істориків, «на відміну від України, Росія витратила тридцять років пострадянського транзиту не на модернізацію (соціально-економічну, політичну, культурну), а на консервацію того, що було. Наслідком процесу зупинення стала чимдалі очевидніша деградація, яка зумовлюється не лише старінням осіб при владі, а й процесами системної деградації суспільства, що не спроможне відповідати викликам епохи. Цим же пояснюються все більш очевидні некомпетентність влади, дисфункції управління, самовбивчий політичний ідіотизм. Зрозуміло, що профільні фахівці всередині системи, так само як їхні колеги сталінських чи пізньорадянських часів, відтермінуюватимуть колапс системи так довго, як зможуть. Та, проте, в будь-якому випадку в ній не йтиметься про розвиток – лише про виживання» (с. 15). На цьому тлі авторка веде мову про невідворотність російсько-української війни, оскільки вона дає змогу російському народу і його політичному лідеру віднайти власне «Я», утвердити путінізм, поставити Росію в епіцентр світової геополітики.

«Що живить українофобію путінської Росії?», – на це питання Л. Якубова спробувала відповісти у другому розділі своєї праці. Загалом, це розділ про російську політику щодо України від приходу до влади В. Путіна та його оточення. Дослідниця скрупульозно описує підходи і методи політики РФ, ведучи мову про проєкти Єдиного економічного простору, Митного союзу, конфлікт щодо острова Тузла, негативні реакції Москви на будь-які потепління взаємин України з ЄС і НАТО, українську політику пам'яті (особливо щодо Голодомору-геноциду), газові війни, «розрядку» у відносинах в роки президентства В. Януковича, які позначилися насамперед Харківськими угодами 2010 р. Дослідниця наголошує на тому, що Росія не вважала Україну рівноправним партнером, відіграла одну з ключових ролей у блокуванні руху України до НАТО на саміті 2008 р. у Бухаресті.

Революція Гідності стала для Росії викликом, відповідь на який полягав у початку нової фази гібридної російсько-української війни, анексії Криму, розгортанні бойових дій на українському Донбасі й загалом масштабного геополітичного наступу на Україну. Красномовною є історична аналогія дослідниці про російське бачення України-зрадниці: традиційний для Росії дискурс «зради царя / Росії», вибудований ще в полеміці між Іваном Грозним та князем Курбським, відродився в своїй новітній версії і захопив російські ЗМІ (с. 22). Л. Якубова відзначає моделі десуб'єктивізації України з боку Росії після 2014 р. навіть на найвищому, міжнародному рівні відносин, аналізує статті російських експертів щодо українсько-російських відносин (Д. Треніна, який прогнозував громадську війну в Україні; Г. Павловського, що вигадав тезу про «систему двох сателітів» – Росії та України, які, начебто доповнюють один одного; С. Караганова, що передрікав «цивілізаційну битву» неоєвразійства та «конаючого» Заходу), показує наростання великоросійського шовінізму та вказує на відновлення тоталітаризму в Росії.

І у візіях російської еліти та її інтелектуалів-мінйонів, і в російському мас-медійному дискурсі, і, відповідно, у згори сконструйованому світоуявленні «російського суспільства» дослідниця бачить одержимість Україною та подиву гідну неспроможність осмислити себе

у світі не інакше, як через Україну. Водночас, зауважує Л. Якубова, екзистенційна проблема полягає не в Україні, а в тому, що уявлення росіян і їхніх правителів про Україну не відповідають дійсності (с. 28–29). Маніпуляції, псевдонаукові конструкції, хворобливі інсинуації стали постійними проявами українофобської політики путінського режиму.

У третьому розділі «Новітні українські революції – російські рефлексії» авторка загалом характеризує реакцію Росії (влади, інтелектуалів, пересічних мешканців) на українські Майдани у 2004 і 2013–2014 рр. Л. Якубова підкреслила: «...українські майдани засвідчили, що повернення до «світлого радянського минулого» – це не український шлях, натомість демократична система продовжує залишатися гарантією того, що владним елітам прийдеться виконувати – добровільно чи ні – свої фундаментальні обіцянки. З не меншою очевидністю майдани засвідчили, що носієм Української мрії та суверенітету є народ» (с. 34). Дослідниця показала, що російські ЗМІ та ідеологи неоєвразійства вкрай негативно ставилися до революційних подій в Україні, трактували їх як антиросійську акцію, «оголошенням війни» Росії.

Проаналізувавши промову В. Путіна з приводу анексії Криму 2014 р., історикиня виокремила в ній декілька меседжів: 1) вище покликання «рускаго человека» полягає в колективному патріотизмі; 2) патріотизм невіддільний від самопожертви і навіть смерті за вітчизну; 3) вітчизна росіян сягає далеко за межі РФ, саме тому вони періодично виявляють свій патріотизм, беручи участь у воєнних конфліктах поза її теренами; 4) ця властивість є вродженою рисою росіян і відрізняє їх на краще від решти народів, саме завдяки цій рисі Росія є найбільшою державою в світі (с. 36). На нашу думку, ці тези є трансформованою на російський лад ідеєю «надлюдини», якій притаманний винятковий набір властивостей (духовних, інтелектуальних, фізичних), що дають їй змогу і «право» захищати та відновлювати «прабатьківщину», поширювати сферу життєвих інтересів.

Практику реалізації Росією «неоімперського тренду» Л. Якубова розкрила у четвертому розділі. Російсько-українська війна, яка почалася в 2014 р. оприявнила справжнє обличчя «рускаго міра», націленого на ліквідацію соборної України, захоплення українських територій під імперською номінацією «Новоросія», постійну і невідступну експансію та світову гегемонію. З одного боку, вчена акцентує на цивілізаційному фундаменті російсько-української війни («На фронтах реального військового та віртуального ідеологічного зіткнення розгорталося цивілізаційне протистояння українського та російського проєктів», с. 39). З іншого, веде мову про імперські прагнення Росії. У розділі наведено декілька важливих показників стану російської економіки за роки тривалого президентства Путіна, окреслено санкційні відповіді з боку Євросоюзу та США на російську агресію проти України з 2014 р., згадано масштаби корупції в РФ та зв'язки влади різного рівня з кримінальним світом. Дослідниця показала механізми посилення путінської влади через розростання силових структур, підконтрольність судової гілки, посилення антигромадського законодавства та репресій проти інакодумців, що призвело, по суті, до узурпації влади Путіним і його найближчим оточенням, й, відповідно, до остаточної втрати російським народом своєї політичної суб'єктності.

Погоджуємося з оцінкою Л. Якубової, відповідно до якої, Росія як країна, і росіяни як ненароджена нація, стратегічно програли, відкинувши шлях природної соціально-економічної та етнокультурної модернізації. Росія залишається імітаційним державним гібридом, що перебуває вже не в стадії неефективного пострадянського транзиту, а оформлюється як тоталітарна система (с. 50).

В останньому розділі Л. Якубова акцентує увагу на перетворенні Росії на анти-Україну, трансформувавши відому кремлівську тезу: «Україна – це анти-Росія». Дослідниця знову говорить про провал ліберально-демократичного проєкту в Росії на межі ХХ–ХХІ ст., а відтак зазначає: путінська Росія виявилася спочатку failed state, а потім реінстальовала тоталітаризм. Крім того, вона виявилася ще й failed nation або «анти нацією» (с. 51). Вживаючи метафору «хронічного хворого», авторка вказує на неподоланий внутрішній конфлікт між імперською формою, що унеможлиблює соціальний розвиток, а лише клішує попередні форми життя, та сучасними викликами зовні. У цьому ключі закономірними для Росії є радянські метастази,

«совки», «ватники», барачна культура масової людини, квазіруска офіційна культура, тотальне зросійщення (русифікація) нацменшин, ідея війни заради війни, нечуване варварство і масові воєнні злочини під час повномасштабної агресії проти України тощо.

Дослідниця помітила й лабільність поняття «державного кордону» у риторичі пропутінських інтелектуалів, котрі, по суті, готові обґрунтовувати будь-які кордони, яких сягне Російська імперія у своїй експансії. Л. Якубова також зауважила, що навіть перетворення РФ на країну-ізгоя російські пропагандисти підносять як осмислений вибір, самостійний вихід із «грюканням дверима», винним у чому призначено колективний Захід (с. 56). Вигнанець, який проголошує себе «цивілізацією цивілізацій», узявся вести фронтальний наступ проти власного населення, зокрема і в гуманітарному вимірі. Тут дослідниця наводить приклади не лише писанини «видатного історика» Путіна, але й зміни державного стандарту шкільної історичної освіти, котрі зацементовують ідеологію та пропаганду під виглядом «справжньої історії», а псевдоісторичний наратив перетворюють на форму квазірелігії з відповідними культами (зокрема, «Великої вітчизняної війни» і «спеціальної воєнної операції»). Системні маніпуляції з історією перетворили (в офіційному російському історичному наративі) Київ і Україну на прабатьківщину / вітчизну росіян. Усе це, на думку Л. Якубової, унаочнює переможну ходу консервативної революції та тоталітарний розворот РФ (с. 58–59).

У висновках дослідниця ще раз підкреслює ключові аспекти своєї доповіді: помилковість стратегії Заходу щодо ігнорування російської загрози від 2014 р.; прагнення Росії захопити Україну внаслідок «Кидка мангуста» дало зворотні результати (Україна збереглася як держава, зміцнилася у військовому плані, активізувалися націєтворчі процеси); РФ самоізолювалася від світу, перетворюючись на «фортецю», яка, по суті, буде більш осучасненим ГУЛАГом; «глибинний російський народ» підтримав війну проти України й став активним учасником воєнних злочинів та геноциду українців, а відтак перетворився на заручника путінського режиму; людство знову опинилося на роздоріжжі між свободою і тиранією, ліберально-демократичною системою і новітнім тоталітарним режимом; катаклізм, який переживає російське суспільство, зумовлений нездатністю відмовитися від сталінського минулого і провести послідовну декомунізацію, натомість великі частини соціуму й надалі ностальгують за «хімерою радянської величч»; у неадекватному трактуванні історичного минулого в Росії приховується подальша загроза перспективам російсько-українських (тут ми додамо, російсько-європейських) відносин, а світоглядні засади РМ не залишають місця для незалежного українського проєкту (с. 63–67).

Водночас дослідниця запропонувала декілька рекомендацій, передовсім гуманітарного та державно-інституційного характеру, спрямованого на нівелювання впливу РМ зараз і в майбутньому: 1) виробити стратегію протистояння доктрині РМ, що передбачає системне глибоке вивчення її джерел та проявів, сформувавши і впровадити інформаційну протиотруту від РМ, насамперед продовживши декомунізацію; 2) повернутися до ідеї підготовки і проведення міжнародного трибуналу над комунобільшовизмом як попередньої історичної форми тоталітаризму, що нині набув форми рашизму; 3) активізувати в Україні наукові студії, спрямовані на деколонізацію, дослідження тоталітаризму у його комунобільшовицькій та рашистській версіях, а також подолати катастрофічний стан росієзнавчих студій в Україні, які вкрай необхідні для формування інструментарію української дипломатії та органів безпеки у боротьбі з ворогом; 4) створити спеціальні дослідницькі інституції, з метою моніторингу процесів на окупованих територіях, досліджувати їх, готувати багатоплановий інструментарій майбутньої інтеграції деокупованих територій; 5) націлити державні органи влади та управління усіх рівнів, які опікуються освітніми, культурними, інформаційними процесами та інтеграційною політикою в Україні, на демонтаж радянського ментального метанаративу; 6) започаткувати міжвідомчі консультації з українськими академічним та експертним середовищем і утворити робочі групи з метою напрацювання відповідних проєктів, навчальних програм, методичних рекомендацій, рекомендацій для органів влади, органів безпеки, ЗСУ з питань нейтралізації російських ІПСО, зокрема історичного спрямування; 7) формувати

консенсусну політику пам'яті на засадах громадянського примирення, духовного зростання й удосконалення суспільства.

Загалом позитивно оцінюючи працю Л. Якубової, висловимо деякі зауваження та побажання. Вважаємо, що авторці варто було чіткіше вказати на геноцидний характер, ідеї і практики РМ щодо України і українців. Безумовно, в аналітичній записці дослідниця неодноразово згадує про геноцид та «геноцидарну війну». Однак вважаємо, що на основі зібраного авторкою матеріалу можна було більш акцентовано окреслити наміри геноциду українців з боку російських властей, путінських ідеологів. Ще одне зауваження стосується наявності у тексті русизмів («необ'явлена», «хлопнувши» та ін.).

Аналітичну записку Л. Якубової трактуємо як прекрасний фундамент для написання більш масштабної праці, можливо, монографічного характеру, яка привнесе до української науки «системне та глибоке вивчення джерел та виявів» РМ¹. Тож бажаємо відомій українській історикіні подальших вдалих інтелектуальних пошуків.

¹ Уже після написання рецензії ми довідалися про нову працю Лариси Якубової (Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні / НАН України. Інститут історії України. Київ : Академперіодика, 2023. 318 с.), у якій науковиця продовжила розкриття досліджуваної проблематики. Вітаємо авторку з новим науковим здобутком!